

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת שמייני, תשס"ח
מספר 749

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"והתקדשתם והייתם קדושים, כי קדוש אני, ולא תטמאו את נפשתיכם" על קדושת הדעת ב'מורה הנבוכים' לרמב"ם

בפסוק שבכותרת (ויק' יא:מד) הדרישה להתקדשות מנומקת בקדושת הא-ל, ונסמכת לה האזהרה מפני היטמאות הנפש (במקרה הזה על ידי אכילת שרצים). אבל בפרק הקודם הועמדו הקדושה והטומאה לא זו כנגד זו, אלא: "ולהבדיל בין הקדש ובין החל, ובין הטמא ובין הטהור" (י:י). מהו אפוא ניגודה של הקדושה: החולין או הטומאה? ומה מעמדה של הטהרה בין כל אלה?

בהכללה מסוימת אפשר לומר שה'קדוש' וה'טמא' הם שני קטבים מנוגדים,¹ כאשר ה'חול' וה'טהור' הם היעדר הקדושה והטומאה: מה שאין בו קדושה הוא 'חול', ומה שאין בו 'טומאה' הוא 'טהור'. שניהם עשויים להיות תוצר של שני תהליכים הפוכים: האחד שלילי, חילול הקודש,² והאחר חיובי, היטהרות מן הטומאה, כאשר "טהרה מביאה לידי קדושה".³ מכל מקום, נראה ש'חול' ו'טהור' אינם שווי-דרגה: יש היתר לאכול חולין בטומאה (הלכות טומאת אוכלין פט"ז ה"ח), ויש זיקה חשובה בין טהור לקדוש.

בפסוק שלפנינו הא-ל מביע את מה שאין עליו עוררין: "כי קדוש אני" – הא-ל הוא קדוש במהותו. קדושת הא-ל עשויה להתפרש באמצעות שני מרכיבים משלימים: הנבדלות והרוממות. הקדוש הוא הנבדל,⁴ כאשר הא-ל הטרנסצנדנטי נתפס כאחר לגמרי,⁵ כשונה מכל ישות אחרת. אך נראה שהיבדלות זו אין בה די כדי לאפיין את מעמד הקדושה, שכן הנבדל עשוי להיות שווה-ערך, ואילו הקדוש איננו נחשב כזה: הקדוש הוא גם המרומם והנשגב.⁶

נדגים את הדברים באמצעות אפיונו של הא-ל במשנת הרמב"ם. ידוע שהא-ל מאופיין אצל הרמב"ם בשתי דרכים:⁷ האחת – התיאולוגיה השלילית, ולפיה אין כל מכנה משותף בין הא-ל ובין כל ישות אחרת, ולפיכך אפיונו הנכון של הא-ל הוא רק על דרך השלילה: אין לייחס לו תואר כלשהו הלקוח מן ההתנסות בעולם. תפיסה כזאת מדגישה את נבדלותו של הא-ל, את היותו 'האחר לגמרי'. והדרך האחרת – שכל המשכיל את עצמו (מורה הנבוכים א, סח): "והכל אינן יודעין את הבורא כמו שהוא יודע עצמו" (משנה תורה, ספר המדע, הלכות יסודי התורה פ"ב ה"ח). הא-ל הוא אפוא המרומם על הכול, הוא הניצב

¹ בהקשרים מקראיים אחרים נזכרת הטומאה לעומת הקדושה (למשל: ויק' טו:טז; שם יט). וראו ר' יהודה הלוי, הכוזרי ג, מט: "הטומאה והקדושה שני עניינים זה כנגד זה"; הרמב"ם, מורה הנבוכים ג, מז: "שטומאה נאמרת בשיתוף על שלושה עניינים... וכן קדושה נאמרת בשיתוף על שלושה עניינים לעומת שלושה עניינים אלה".

² בעברית מודרנית, הפעולה 'חילון' מבטאת הפקעה של קדושה, והקונוטציה השלילית של 'חילול' מוקהית. על פי הנוסח בירושלמי שבת דף ג טור ג.

³ כך נתפרש "קדושים תהיו" (ויק' יט:ב) – פרושים תהיו, ספרא קדושים א.

⁴ ראו: ר' אוטו, הקדושה, תרגמה: מרים רון, ירושלים תשנ"ט, עמ' 31. והשוו הסתייגותו של חוקר הקבלה, י' דן: "ביהדות מושג החולין מבטא יחס בין הקדוש יותר והקדוש פחות... הגדרת הקדושה, כפי שהיא מצויה במדע הדתות המודרני, מבוססת כולה על התפיסה הנוצרית של הקדושה כתחום מובדל ונפרד" (על הקדושה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 27-26).

⁵ מרוממותו של הקדוש נובע היחס אליו: הוא נערץ, מושא לחיקוי, ויש לראות בו תכלית ולא אמצעי. ראו: ח"י רות, "ההידמות לאל ורעיון הקדושה" בתוך: הנ"ל, הדת וערכי האדם, ירושלים תשל"ג, עמ' 20-30; W.Z. Harvey, "Holiness: a command to imitation Dei", Tradition 16,3 (1977) pp. 7-28; הייצוג האמנותי והלשוני, בתוך: גבולות של קדושה, ירושלים 2003, עמ' 30-34.

⁶ על המתח בין שני אלה ראו ש' פינס, בין מחשבת ישראל למחשבת העמים, ירושלים תשל"ז, עמ' 140.

הקדושה כשהיא לעצמה אף היא מתאפיינת אצל הרמב"ם בהיבדלות וברוממות,⁸ וכך מתבארת מצוות קידוש השבת ככוללת את "גודל היום הזה ומעלתו והיבדלו משאר הימים" (ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה קנה). לעתים הרמב"ם מדגיש את הקדושה כהיבדלות בנמקו את תוכנו של 'ספר קדושה', החמישי מבין י"ד הספרים הכלולים בחיבורו 'משנה תורה' (מניין המצוות, משנה תורה):

אכלול בו מצוות של ביאות אסורות ומצוות של מאכלות אסורות. לפי שבשני עניינים האלו קדשנו המקום והבדלנו מן האומות, בעריות ובמאכלות אסורות. ובשניהם נאמר 'ואבדיל אתכם מן העמים' (ויק' כ:כו), 'אשר הבדלתי אתכם מן העמים' (שם כד). וקראתי שם ספר זה 'ספר קדושה'. קדושתם של ישראל מתגלמת בהיבדלותם מן האומות על ידי שאין הם אוכלים במשותף ואינם נישאים זה לזה. אך נראה שקדושתם של ישראל כוללת גם מעלה יתרה (מו"נ ג:לב):

כאשר שלח הא-ל את משה רבנו לעשות אותנו 'ממלכת כהנים וגוי קדוש' (שם' יט:ו) על-ידי שנדע אותו יתעלה, כמו שהבהיר ואמר: 'אתה הַקְּדָשׁ לַדַּעַת [כי ה' הוא הא-להים. אין עוד מלבדו] (דב' ד:לה), 'וידעת היום והשבת אל לבבך [כי ה' הוא הא-להים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. אין עוד] (שם לט).

העלאת ישראל למדרגת "ממלכת כהנים" ול"גוי קדוש" היא "על ידי שנדע אותו, יתעלה". התקדשות זו נעשתה במעמד-הר סיני, כאשר הם למדו לדעת שהא-ל נמצא ("כי ה' הוא הא-להים") וכי הוא אחד ("אין עוד מלבדו").⁹ כך גם הציג הרמב"ם את התהליך ההדרגתי של השגת חכמה כהתקדשות (מו"נ א, ה):

שראוי לנו לכוון ולעסוק בהשלמת ההכנות ולימוד ההנחות-הקודמות המטהרות את ההשגה מטומאתה, כלומר, מן הטעויות, ואז נפנה להביט בנוכחות הקדושה האלוהית: 'וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו, פן יפרץ בהם ה'" (שם' יט:כב).

הלימוד, שהוא בגדר היטהרות ההשגה מטומאת-הטעויות, מאפשר להגיע למצב של קרבה לא-ל הקדוש, כאותם כהנים המורשים להיכנס 'לפני-ולפניהם'. וכך "המכוין לבו לטהר נפשו מטומאות הנפשות... והביא נפשו במי הדעת – טהור" (משנה תורה, הלכות מקוואות פ"א ה"ב). הדעת היא הקשר בין האדם לא-ל: "הקרבה אליו יתעלה היא בהשגתו, והריחוק ממנו הוא למי שאינו יודע אותו" (מו"נ א, יח); "כל היודע אותו הוא הרצוי והמקורב" (שם שם, נד). בהקשר שלפנינו הטעות נמשלת לטומאה המרחיקה את האדם מן הא-ל הקדוש.

חציצה בכללותה בין הא-ל לאדם על פי 'מורה הנבוכים' מקורה בחומר שממנו האדם עשוי (שם ג, ט): "החומר הוא חציצה גדולה... על אחת כמה וכמה החומר האפל העכור הזה שהוא החומר שלנו. לכן כל-אימת שמבקש שכלנו להשיג את הא-לוה... נמצאת החציצה הגדולה חוצצת בינו ובין זה".

על פי תפיסת הרמב"ם ב'מורה הנבוכים', האדם הוא אזרח שני העולמות: כאשר הוא מממש את תכליתו ורוכש דעת הוא מבטא את 'צלם הא-להים' שבו, המבדיל בינו ובין כל ישות אחרת על פני כדור-הארץ (שם א, א), אך אם אין הוא רוכש דעת, הרי בהיותו בחומר הנותן אין הבדל של ממש בינו ובין שאר בעלי-החיים (מילות ההיגיון ט, מורה הנבוכים, פתיחה). חומר זה הוא מקור כל המידות הרעות (מורה הנבוכים ג, ח) שהן מכשול להשגת האמת (ב, כג) ויוצרות מחיצות בין האדם לא-ל (הקדמה לפרקי אבות, ח). ההתעלות באה לאדם "שהוא מרחיק מעצמו את ההנאות הגופניות ובו להן. כי זאת הדרגה הראשונה של החכמים, כל שכן הנביאים. זאת בעיקר כאשר לחוש שהוא חרפה לנו, כפי שציין אריסטו ובמיוחד זוהמת הַפִּיָּאָה" (מו"נ ב, מ). הרמב"ם מציין שאלישע הנביא נקרא 'קדוש' משום שלא הרהר בנושאים אלו, והשפה העברית נקראת 'לשון הקודש' משום שהמונחים בה שעניינם במין מושאלים מתחומים אחרים (מו"נ ג, ח).

מכאן משתמע גם קידושם של ישראל באמצעות המצוות. את הציווי "קדושים תהיו" פירש הרמב"ם כציווי כללי על המצוות, שמשמעו: "לומר: הבדלו מן הדברים המגונים כולם שהזהרתי אתכם מהם" (ספר המצוות, שרש ד). ואכן הרמב"ם חזר והדגיש את תפקידן:

ציווי התורה ואיסוריה באים לרסן את דחפי החומר כולם (שם ג, ח).

⁸ על הדגשים שונים בתפיסת הקדושה במשנת הרמב"ם ראו למשל: י' טברסקי, "קידוש השם וקידוש החיים – היבטים של קדושה במשנת הרמב"ם", בתוך: י' גפני וא' רביצקי, קדושת החיים וחירוף הנפש, ירושלים תשנ"ג, ובפרק Holiness

בספר M. Kellner, *Maimonides' Confrontation with Mysticism*, Oxford 2006, pp. 85-126
⁹ וראו דבריו במורה הנבוכים ב, לג: "אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה" שמעום" (מכות כד ע"א, ועוד)... כי שני העיקרים האלה, כלומר, מציאות הא-לוה והיותו אחד, מושגים בעיון האנושי. כל מה שידוע בהוכחה מופתית – דין הנביא ודין כל מי שידוע זאת שווה לגביו, ללא יתרון של זה על זה... לשון התורה הוא: "אתה הַקְּדָשׁ לַדַּעַת [כי ה' הוא הא-להים אין עוד מלבדו]" (דב' ד:לה).

מכלל מטרות התורה השלמה גם לנטוש את התאוות... יודע אתה שרוב תאוותנות ההמון והתפקרותם הוא רעבתנות באכילה, בשתייה ובמשגל... כי בהיגררות אחר התאוה בלבד, כפי שעושים הבורים, בטלות ההשתוקקות העיוניות (שם ג, לג).

לצד היות המצוות מטהרות את האדם מיצר הרע שטבוע בו בשל חומריותו, יש בהן גם כאלה המכוונות במישרין להשגת הא-ל כפי כח האדם (מו"נ ג, כח). בין כך ובין כך, הרמב"ם רואה במערך המצוות אמצעי להתקדשותו של המקיים אותן.

נראה אפוא שמשמעות ההתקדשות והקדושה עשויה להיגזר מסולם הערכים של ההוגה הדין בה. הרמן כהן, הפילוסוף היהודי הקנטיאני, כרך את הקדושה עם המוסריות.¹⁰ מדברי הרמב"ם עולה ראייה בקדושת הדעת ערך תכליתי, כאשר שלמות המידות היא אמצעי לה, ועשיית חסד, צדקה ומשפט היא פועל יוצא ממנה.

פרופ' חנה כשר

המחלקה לפילוסופיה יהודית

¹⁰ ה' כהן, דת התבונה ממקורות היהדות, ירושלים 1971, עמ' 147 ועוד.